

המוזיאונים הראשונים בירושלים ובארץ ישראל 1850-1948

נעם פרי¹, רות קרק¹, עפרה קינן²

¹ המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
² מכללת עמק הירדן

noam.perry@gmail.com

כנס האגודה הגאוגרפית הישראלית תשס"ז

הרקע להקמת המוזיאונים בארץ

- בראשית המאה ה-19 החלה התעניינות בארץ ישראל כנשוא למחקר מדעי.
- במסגרת זאת החלו להגיע לארץ משלחות מדעיות מאירופה, בקצב הולך וגובר.
- פעילות זו לוותה בהדרגה גם בהקמת המוזיאונים הראשונים, שבהם הוצגו התגליות המדעיות והארכיאולוגיות.

סוגי המוזיאונים הראשונים בארץ

- מוזיאונים 'אירופאים' - נוסדו ע"י מוסדות ואנשי מחקר מאירופה, ביוזמה ועידוד של הקונסולים הזרים בירושלים.
- אוספים ותצוגות בכנסיות ומנזרים - חלקם נפתחו לציבור בהדרגה.
- מוזיאון ארכיאולוגי לאומי - עות'מאני ובהמשך בריטי.
- מוזיאונים עבריים-ציוניים - הוקמו בקצב מואץ מראשית המאה ה-20.

הקונסוליה הבריטית בירושלים:

המוזיאון הראשון בארץ

- בשנת 1849 הקימו הקונסול הבריטי בירושלים ג'יימס פין ובת זוגו אליזבת-אן פין, את 'החברה הספרותית', שמטרתה היתה "לחקור וללבן כל נושא מעניין... מכל תקופה שהיא בתחומי ארץ הקודש".
- כחלק מפעילות האגודה, הוקמה בבניין הקונסוליה ספריה עשירה, ולצידה מוזיאון קטן.
- הספריה והמוזיאון היו הראשונים בירושלים שנפתחו לציבור הרחב, ללא הגבלת דת או עדה.

(פין ג'יימס, 'עתות סופה')

הקונסוליה הבריטית בירושלים:

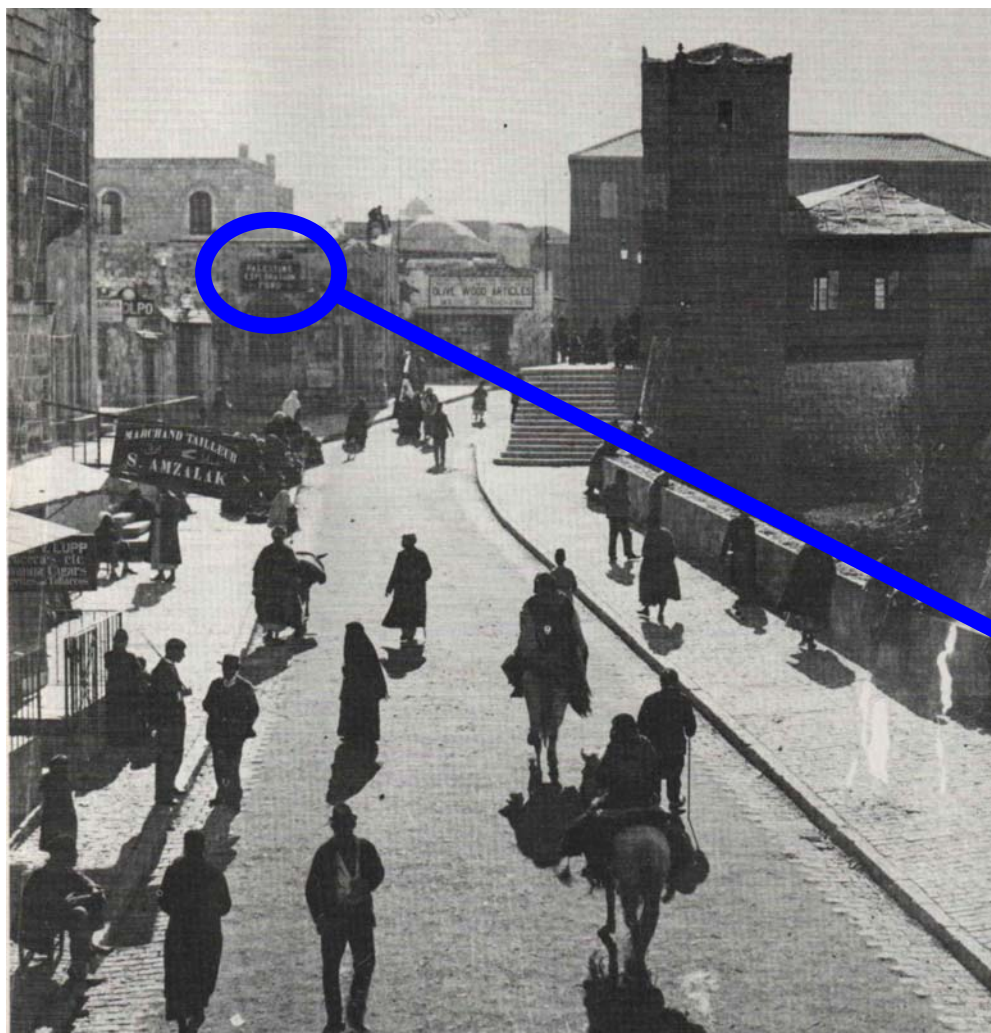
המוזיאון הראשון בארץ

פין הגדיר את האוסף כמוזיאון כללי, ובהתאם לכך, הוא כלל ממצאים
הן מתחום הארכיאולוגיה והן מתחום מדעי הטבע, שהגיעו ממקורות
מגוונים. לדוגמה:

- כלי זכוכית ועופרת, וקונכיות של שבלולי ארגמן שפין הביא עימו
ממסעו לצור.
- אוסף גדול של מחצבים, מאובנים ורכיכות שנתרם ע"י מוזיאון מינכן.
- תבליט אבן של סנחריב מחפירות שנערכו באשור.
- ממצאים שונים שהגיעו מחפירות במצרים.
- שעון שמש שנבנה ע"י אנשי 'החברה הספרותית'.

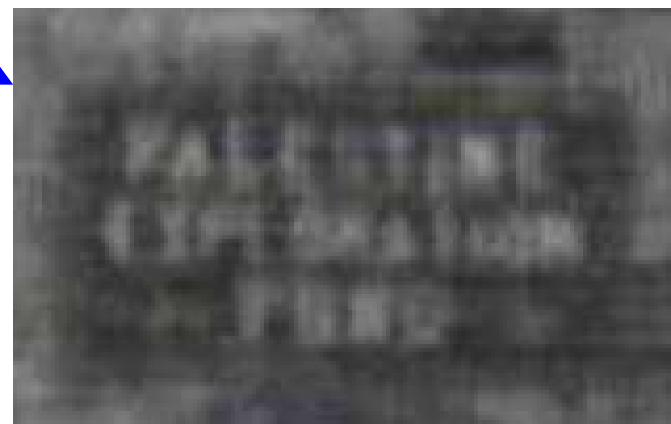
הקונסוליה הבריטית בירושלים:

המוזיאון הראשון בארץ

מתחם הקונסוליה
הבריטית מול המצודה,
1905.

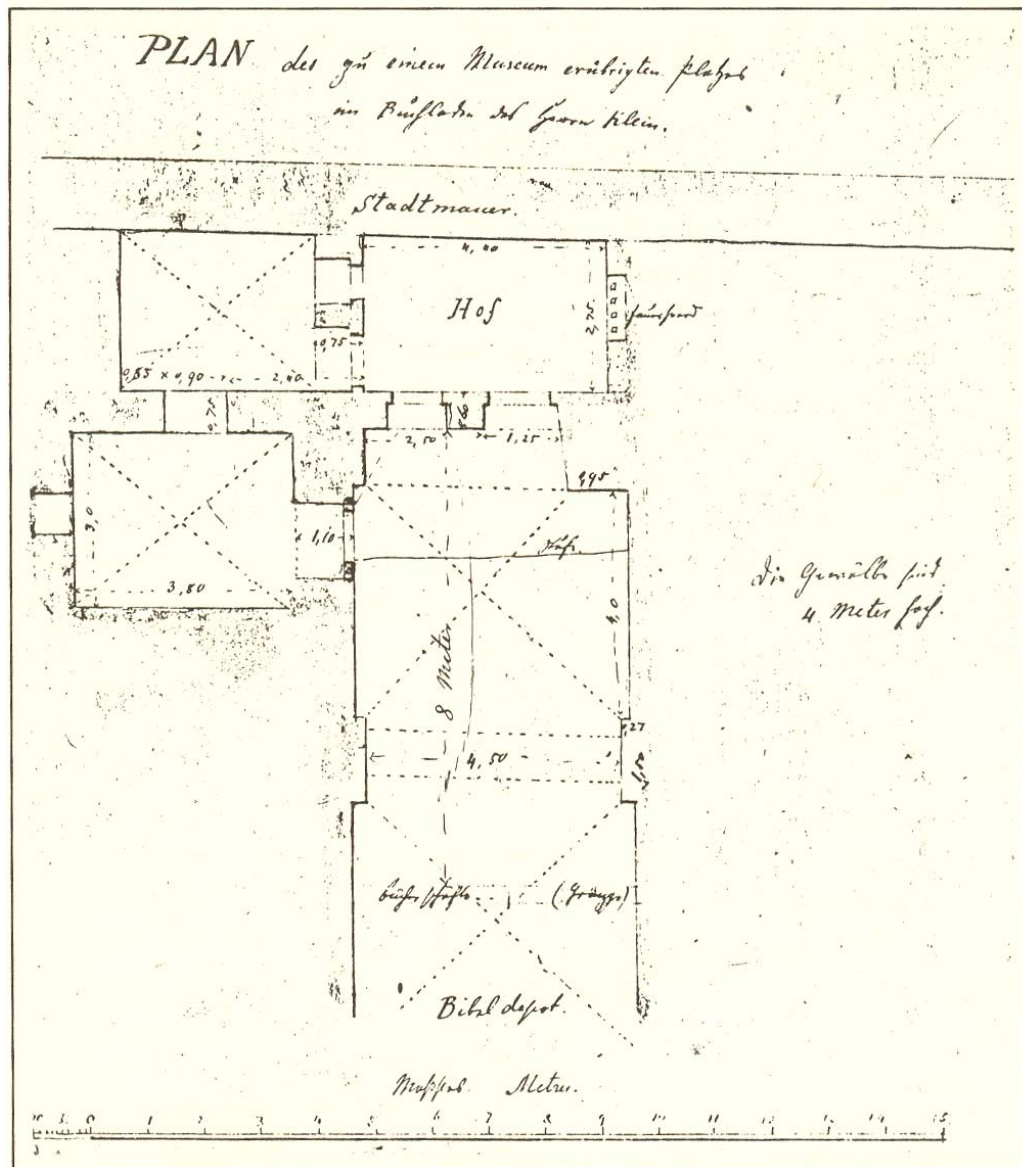
(מתוך אתר האינטרנט:
'*First Photos of the
(Holy Land)*'

המקביל הגרמני - 'מוזיאון פלשתינה'

- כבר בשנת 1850 הוצע להקים מוזיאון בירושלים ע"י הקונסול הפרוסי ארנסט שולץ, ובשנות ה-50 אכן היה בקונסוליה אוסף ארכיאולוגי, אך הוא היה מצומצם ביותר, ולא נפתח למבקרים.
- בשנת 1873 הוקמה בירושלים 'האגודה הגרמנית', שבראשה עמד הקונסול הפרוסי אוטו קרסטן. במסגרת פעילות האגודה, יזם קרסטן הקמה של מוזיאון.
- המוזיאון נחנך בשנת 1876, וכלל בעיקר מוצגים מתחום מדעי הטבע: עורות של יונקים וציפורים, ביצים וגולגלות, חרקים, עשביה, מינרלים, סוגי סלעים ומאובנים.
- בנוסף, צורף למוזיאון אוסף ממצאים ארכיאולוגיים מהחפירות שנערכו בשטחי המוריסטן.

המקביל הגרמני - 'מוזיאון פלשטינה'

תכנית המוזיאון, ככל
הנראה באזור שער
יפו, שורטט ע"י קונרד
שיק, 1875

(מתוך: נפתלי טלמן,
'מוסדות גרמנים וחברות
מחקר שהוקמו במאה
הי"ט לחקר ארץ-ישראל
ולימודה', קתדרה 19)

המקביל הגרמני - 'מוזיאון פלשתינה'

- בעקבות קשיים כלכליים המוזיאון נסגר ואוספיו פוזרו בראשית שנות ה-80.
- בשנת 1902 הוקם 'המכון הגרמני-אבנגלי למדע קדמוניות ארץ הקודש בירושלים', בראשות גוסטב דלמן.
- במסגרת פעילות המכון, דלמן הצליח לאחד מחדש חלק מאוספי 'מוזיאון פלשתינה' שפוזרו, הוסיף עליהם ממצאים ומוצגים חדשים, ופתח מוזיאון חדש, שפעל עד למלחמת העולם הראשונה.

(חיים גורן, 'לכו חיקרו את הארץ')

מוזיאונים 'אירופאים' נוספים

- מוזיאון לטבע של ארנסט שמיץ
פעל משנת 1908 באכסניה
הגרמנית-קתולית מול שער
שכם, וכלל שתי תצוגות:
אוסף של מינרלים וסלעים מחו"ל.
מוזיאון זואולוגי של ארץ ישראל.

- אוסף 'הברון יוסטינוב'
אוסף פרטי בבית פלאטון יוסטינוב בשכונת הטמפלרים ביפו.
האוסף כלל בעיקר כתובות חקוקות על אבן ממקומות שונים
בארץ, והוצג בפני מבקרים שהתעניינו בכך.

מוזיאון עות'מאני ממשלתי

- בשנת 1900 הוקם מוזיאון עתיקות בבית הספר העות'מאני הממשלתי הסמוך לשער הפרחים, ביוזמת אסמאעיל ביי - ראש מועצות ההשכלה בירושלים.
- במוזיאון הוצג אוסף שכלל כ-450 מוצגים ארכיאולוגיים, בעיקר חרסים ומטבעות שנתגלו בחפירות ע"י פרדריק בליס מטעם ה-P.E.F באזור השפלה במהלך שנות ה-90.
- בליס סידר את התצוגה במוזיאון, ואף כתב את הקטלוג, בשיתוף עם הקונסול האמריקאי סלה מריל.
(אברהם לונץ, 'לוח ארץ-ישראל', תרס"א)

מוזיאון עות'מאני ממשלתי

חלק מאוספים אלה היו מאוחר יותר גרעין ראשון למוזיאון רוקפלר - 'המוזיאון הארכיאולוגי הלאומי של פלשתינה',

שנחנך במשכנו
הנוכחי בשנת 1938,
אך התבסס על אוסף
שהוצג כבר קודם לכן
בבניין מחלקת
העתיקות המנדטורית.

בניין מוזיאון רוקפלר, 1934
מתוך אתר מוזיאון ישראל

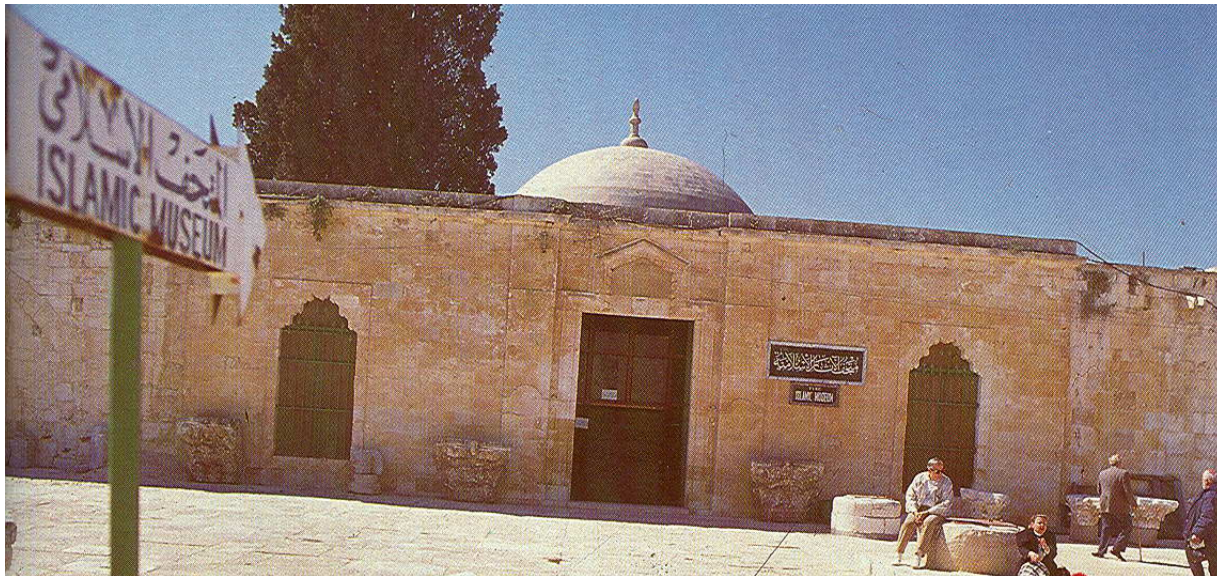

אוספים ותצוגות במנזרים

- כבר בראשית המאה ה-19 היו אוספים ארכיאולוגיים ברשות כנסיות ומנזרים שונים בירושלים, אך אלה היו סגורים לציבור.
- החל מאמצע המאה, חלק מאוספים אלה סודרו בתצוגות, ואף נפתחו לציבור. בין אלה למשל:
 - מוזיאון הפטריארכיה היוונית-אורתודוקסית - הוקם במנזר המצלבה בשנת 1856 והועבר למנזר הפטריארכיה בעיר העתיקה בשנת 1922.
 - המוזיאון הפרנציסקני - הוקם במנזר סט. סלבאדור בשנת 1902 ועבר בשנת 1931 למנזר ההלקאה.
 - אוספים קטנים במנזר האחיות ציון, במנזר סט. אנה, במנזר סט. אטיין, ובמנזר נוטרה-דם.

מוזיאון האסלאם בהר הבית

- נוסד בשנת 1923 ע"י המועצה העליונה של הוואקף, כתוצאה מתהליך של סידור אוספים וחפצים שונים שאוחסנו במהלך השנים בערבוביה, על רקע השיפוצים השונים שנערכו במתחם.
- מכיל אוסף ספרי קוראן עתיקים ואוצרות אומנות רבים.

מוזיאון עברי לאומי

- הרעיון להקים בארץ מוזיאון יהודי הועלה לראשונה כנראה בשנת 1880 ע"י לשכת 'בני ברית' בירושלים, שחבריה יזמו להקים "בית אוסף עתיקי ישראל וכל שאר עתיקות המתייחסות לקורות האומה הזאת", כחלק מספריית מדרש אברבנאל.

- הרעיון המשיך להתגלגל וקודם ע"י ארגונים ומנהיגים ביישוב הציוני, עד שבשנת 1906 נחנך בירושלים בית הנכות 'בצלאל' בהנהלת בוריס ש"ץ.
- בהיותו מוזיאון 'לאומי', הוא כלל שלושה נדבכים: אומנות, טבע וארכיאולוגיה.

(יהודית ענבר, 'תולדות המוזיאונים בארץ עד קום המדינה כביטוי לחזון הציוני')

מוזיאונים עבריים נוספים

- מוזיאוני טבע: המוזיאון לטבע במחניים (1919), המוזיאון החקלאי בירושלים (1920), 'המוזיאון לתוצרת הארץ' בתל-אביב (1925), 'בית גורדון' בדגניה (הנחת אבן הפינה 1935 ופתיחה לקהל הרחב 1941) ו'בית שטורמן' בעין חרוד (1941).
- מוזיאונים ארכיאולוגיים: בית הנכות העברי לעתיקות ארץ ישראל בירושלים (~1920), ובית הנכות לעתיקות היהודים באוניברסיטה העברית (1941).
- מוזיאוני אומנות: המוזיאון לאומנות בתל-אביב (1932), והמשכן לאומנות בעין חרוד (1938).
- מוזיאון תנועת העבודה בת"א (סוף שנות ה-30).

רכישות והצגה במוזיאונים בחו"ל

מוצגים רבים, ולעתים אוספים שלמים, מצאו את דרכם במהלך השנים למדינות אירופה ואמריקה. למשל:

- 'חדרי פלשתינה' במוזיאונים בקונסטנטינופול, בלונדון ובלובר.
- האוסף הגדול ביותר בחו"ל (כ-700 פריטים) היה שייך ל-P.E.F. חלקו הוצג במשרדי הקרן בלונדון, אך חלק גדול יותר הושאל לתצוגה במוזיאון המדע בדרום-קנסינגטון.
- באוניברסיטת הרוורד בארה"ב הוצג ב-1903 האוסף הגדול של הקונסול לשעבר בירושלים סלה מריל. האוסף כלל מאות פריטים, רובם מתחום מדעי הטבע והאתנוגרפיה ומיעוטם ממצאים ארכיאולוגיים.

(קרק רות, 'על ציפורים וחפצים', ספר עזריה אלון)

סיכום

- היוזמה להקמת המוזיאונים הראשונים הגיעה לישראל מאירופה, ביוזמה ועידוד אינטנסיבי של הקונסולים הזרים בירושלים.
- מוזיאונים אלה היו כלליים, אך התמקדו בשתי קטגוריות מרכזיות:
 - ארכיאולוגיה - הצגת העבר של ארץ ישראל (ולא רק), באמצעות ממצאים ארכיאולוגיים.
 - מדע וטבע - הצגת הטבע של ארץ ישראל (ולא רק) - גיאולוגיה, בוטניקה, זואולוגיה וכו'.
- בעקבותיהם הלכו ונפתחו אוספים שכבר היו קיימים קודם לכן במוסדות דתיים שונים בעיר, ואף הוקם (ב-1900) המוזיאון הממשלתי הראשון.
- מראשית המאה ה-20 החלו לקום בארץ המוזיאונים העבריים, כחלק מפעילות התנועה הציונית. אלה כבר התמקדו בתחומים ספציפיים: היסטוריה וארכיאולוגיה, מדע וטבע, חקלאות, או אומנות.